

INFLUENȚA STADIULUI VÂRSTEI A TREIA ASUPRA SCHEMELOR COGNITIVE LA VÂRSTNICI

THE INFLUENCE OF THE THIRD AGE STAGE ON COGNITIVE SCHEMES IN THE ELDERLY

Monica-Andreea POPESCU, ORCID: 0000-0002-4611-480X
Universitatea de Stat din Moldova

CZU: 159.922-053.9

e-mail: amonica_popescu@yahoo.com

The present research is aimed at identifying the psychological factors that determine the extent to which the elderly approach the changes that occur with aging. Thus, the peculiarities of early maladaptive cognitive schemes at different stages of the third age and possible differences in their manifestation are investigated. The group of subjects was 174 people over 65 years of age, men and women, who live at home and in residential centers in Iassi. Two research instruments were used, namely the “Mini Test for Mental State Examination - MMSE” in order to exclude subjects with cognitive impairment, those with severe consequences after a stroke, severe hearing impairment and the “Young Cognitive Schema Questionnaire-YSQ-S3”, to measure the “early maladaptive cognitive schemas” dimension. Finally, significant differences were obtained between the 3 stages of the third age regarding the manifestation of cognitive schemes.

Cuvinte-cheie: vârsta a treia, scheme cognitive dezadaptative timpurii, stadii ale bătrâneții, situații de stres, proces de îmbătrânire.

INTRODUCERE

Termenul „schemă” este utilizat în domeniul psihologiei cu sensul de tipar comportamental și de gândire. În anul 1781, Kant a propus pentru prima dată cuvântul „schemă”, descris ca fiind un proces de sortare a noilor informații și așezarea lor pe categorii. Psihologii cognitiști au folosit termenul „schemă” pentru a explica procesele psihologice. Primul psiholog geștaltist, Barlett, a utilizat acest termen cu sensul de organizare a unei reacții trecute/ experiențe, care se presupune a funcționa ca răspuns la orice altă situație nou-apărută [1].

Cercetările teoretice și empirice asupra schemelor cognitive reprezintă o arie de interes pentru psihologia contemporană, începând din a doua jumătate a secolului XX prin Rumelhart (1980), Brewer & Nakamura (1984), Mandler (1984), Pace (1998), Pennington (2000) [2].

Brewer și Nakamura (1984) au explicat termenul „schemă” ca fiind o structură mentală în afara sensului conștiinței și care reprezintă baza pentru cunoaștere și deprinderi umane [3]. Studiile anterioare demonstrează că schemele reprezintă experiența anterioară care este stocată în memorie [4]. Conform lui Mandler (1984), schemele ghidează

procesarea informațiilor despre concepte, oameni, evenimente și despre sine și reflectă diferențele culturale, individuale și situaționale [5].

Conform teoriei schemelor cognitive, formulată de J.Young, un anumit comportament este considerat a fi rezultatul schemelor cognitive și nu parte din aceste scheme. Există 18 tipuri de scheme dezadaptative, respectiv: abandon, abuz, deprivare emoțională, rușine, izolare socială (domeniul respingerii), dependență/ incompetență, vulnerabilitate în fața răului/ boală, sine nedezvoltat, eșec (domeniul afectării autonomiei sau performanței), drepturi/ grandiozitate, insuficient control al sinelui/ auto-disciplină (domeniul afectării limitelor), subjugare, autosacrificiu, căutarea aprobării/ recunoșterii (domeniul direcțiilor date de către ceilalți), negativism/ pesimism, inhibiție emoțională, standarde intransigente, pedeapsă (domeniul supravigilenței și inhibiției) [6].

MATERIAL ȘI METODĂ

Participanți

Lotul de subiecți este format din 174 de persoane, dintre care 61,5% sunt femei și 38,5% bărbați, majoritatea (62,1%) locuiesc în centrul rezidențial pentru vârstnici și 37,9% locuiesc la domiciliu. În privința statusului familial (starea civilă) a subiecților, majoritatea sunt divorțați – 50,6%, văduvi sunt 39,1%, căsătoriți – 10,3%, iar potrivit stadiului vârstei – stadiul de trecere spre bătrânețe (65 – 75 de ani) – 44,8%, stadiul bătrâneții medii (75 – 85 de ani) – 42,5%, stadiul mării bătrâneți sau al longevivilor (peste 85 de ani) – 12,6%.

Procedură

În constituirea eșantionului, prin aplicarea metodei randomizării, s-a urmărit respectarea principiului diversității mediului de trai, la cercetare participând persoane care locuiesc în centre rezidențiale pentru vârstnici și persoane care locuiesc la domiciliu [7].

Într-o primă etapă au fost selectați subiecții care îndeplinesc criteriile demografice vizate, iar pentru a se asigura capacitatea cognitivă de a participa la cercetare, s-a aplicat într-o primă etapă „Mini testul pentru examinarea stării mentale – MMSE” (Mini Mental State Examination), creat de Marshall Folstein. Aceste criterii sunt necesare, având în vedere că persoanele în vârstă cu aceste afecțiuni se vor confrunta cu dificultăți în a răspunde la chestionarele din cadrul cercetării.

Ulterior, subiecților identificați ca fiind apti să răspundă la chestionare și să participe la cercetarea formativă li s-a aplicat instrumentul de cercetare „Chestionarul schemelor cognitive Young – YSQ-S3”, pentru măsurarea variabilei „scheme cognitive dezadaptative timpurii”. În cercetare au fost identificate 18 scheme cognitive disfuncționale, grupate în cinci categorii sau domenii, respectiv: „separare și respingere”, „autonomie și performanță”, „deficiența limitelor”, „dependența de alții”, „hipervigilență și inhibiție”.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Pentru a identifica diferențele semnificative între cele trei stadii ale vârstei a treia, a fost necesar să se examineze schemele cognitive dezadaptative care se regăsesc la această categorie de vârstă.

În Tabelul 1 sunt prezentate datele vizând valorile medii ale rezultatelor obținute în urma aplicării Chestionarului YSQ-S3.

Tabelul 1

Mediile obținute în urma aplicării Chestionarului YSQ-S3

Schemele cognitive dezadaptative timpurii	Separare și respingere	Autonomie și performanță	Deficiența limitelor	Dependența față de alții	Hipervigilență și inhibiție
Media	82,60	51,52	32,66	75,64	107,30

Sursa: elaborat de autor

S-a constatat că schemele cognitive dezadaptative de separare și respingere sunt prezente la 82,8% din lotul de subiecți, ceea ce înseamnă că majoritatea vârstnicilor au convingerea că nu le vor fi satisfăcute nevoile de securitate, siguranță, îngrijire, empatie, acceptare și respect. Un procent de 17,2% dintre subiecți nu prezintă această categorie de scheme.

Schemele cognitive dezadaptative de autonomie și performanță se regăsesc într-un procent majoritar de 58,6% la vârstnici, aceștia considerând că nu sunt autonomi și performanți în viața de zi cu zi și se percep ca fiind incapabili să supraviețuiască și să funcționeze independent, iar 41,4% consideră opusul.

Schemele cognitive de deficiență a limitelor sunt absente la un procent mai mare din vârstnici, respectiv 55,2% și doar 44,8% manifestă aceste scheme. Majoritatea persoanelor de vârsta a treia au capacitatea de a stabili limite interne sănătoase, respectă drepturile celorlalte persoane, sunt responsabile față de acestea și față de scopurile pe termen lung pe care le stabilesc în mod realist.

Schemele cognitive de dependență față de ceilalți sunt prezente la 51,7% dintre subiecți și absente la 48,3% din lotul de subiecți, ceea ce înseamnă că majoritatea subiecților se focalizează excesiv pe satisfacerea dorințelor și a nevoilor altora în detrimentul propriei persoane, cu scopul obținerii dragostei și aprobării celor din jur și caută excesiv aprobarea, recunoașterea și atenția celorlalți.

Schemele cognitive de hipervigilență și inhibiție sunt absente la majoritatea vârstnicilor, într-un procent de 55,2%. Bătrânii pun accent pe evenimentele sau aspectele pozitive, optimiste și plăcute ale vieții, își exprimă atât furia și agresivitatea, cât și impulsurile pozitive, vulnerabilitatea și propriile sentimente. Sunt înțelegători atât cu ei însuși, cât și cu ceilalți și nu prezintă standarde interioare stricte, de performanță, manifestând sentimentul mulțumirii pentru cele realizate până în prezent.

Pentru a analiza efectul stadiului vârstei subiecților asupra schemelor cognitive dezadaptative timpurii la vârstnici, a fost aplicat testul statistic One Way Anova pentru fiecare categorie de schema cognitivă. Astfel pentru „separare și respingere” s-a obținut un $p = 0,001 < 0,05$, concluzionând că există diferențe semnificative între cele 3 grupuri de vârstă, iar pentru testul Levene s-a obținut de asemenea un $p = 0,000 < 0,05$, ceea ce înseamnă că varianțele nu sunt omogene.

Tabelul 2

Rezultatele comparațiilor multiple prin aplicarea testului Games-Howell

Schema cognitivă „separare și respingere”		
Stadiul de vârstă	Stadiul de vârstă	p
Între 65 și 75 ani	între 75 și 85 ani	,901
	peste 85 ani	,024
Între 75 și 85 ani	între 65 și 75 ani	,901
	peste 85 ani	,010
Peste 85 ani	între 65 și 75 ani	,024
	între 75 și 85 ani	,010

Sursa: elaborat de autor

Pentru a analiza efectul pe care îl are stadiul vârstei asupra schemei cognitive „autonomie și performanță”, s-a obținut un $p = 0,000 < 0,05$, concluzionând că există diferențe semnificative între cele 3 grupuri de vârstă, iar pentru testul Levene s-a obținut de asemenea un $p = 0,847 > 0,05$, ceea ce înseamnă că varianțele sunt omogene și se aplică testul Tukey.

Tabelul 3

Rezultatele comparațiilor multiple prin aplicarea testului Tukey

Schema cognitivă „autonomie și performanță”		
Stadiul de vârstă	Stadiul de vârstă	p
Între 65 și 75 ani	între 75 și 85 ani	,228
	peste 85 ani	,000
Între 75 și 85 ani	între 65 și 75 ani	,228
	peste 85 ani	,001
Peste 85 ani	între 65 și 75 ani	,000
	între 75 și 85 ani	,001

Sursa: elaborat de autor

Analizând datele obținute, constatăm că cele privind subiecții cu vârsta peste 85 de ani diferă semnificativ în privința manifestării schemei cognitive de „autonomie și performanță” față de cei cu vârsta între 65 și 75 de ani ($p = ,000$), media subiecților peste

85 de ani fiind semnificativ mai mare ($x=67,05$) față de media subiecților cu vârsta între 65 și 75 de ani ($x=47,03$). De asemenea, diferă semnificativ și față de persoanele cu vârsta între 75 și 85 de ani ($p=,001$), media subiecților peste 85 de ani fiind de asemenea semnificativ mai mare față de media subiecților cu vârsta între 75 și 85 de ani ($x=51,64$). Între celelalte două categorii de vârstă nu există diferențe semnificative ($p=,228$). Aceste date statistice pot fi explicate prin faptul că vârstnicii între 65 și 85 de ani manifestă schema cognitivă de separare și respingere, ceea ce nu se întâmplă în mod semnificativ la persoanele peste 85 de ani.

Analizând efectul pe care îl are stadiul vârstei asupra schemei cognitive „deficiența limitelor”, s-a obținut un $p=0,012 < 0,05$, concluzionând că există diferențe semnificative între cele 3 grupuri de vârstă, iar pentru testul Levene s-a obținut de asemenea un $p=0,001 < 0,05$, ceea ce înseamnă că varianțele nu sunt omogene și se aplică testul Games-Howell.

Tabelul 4

Rezultatele comparațiilor multiple prin aplicarea testului Games-Howell

Schema cognitivă „deficiența limitelor”		
Stadiul de vârstă	Stadiul de vârstă	p
Între 65 și 75 ani	între 75 și 85 ani	,140
	peste 85 ani	,263
Între 75 și 85 ani	între 65 și 75 ani	,140
	peste 85 ani	,014
Peste 85 ani	între 65 și 75 ani	,263
	între 75 și 85 ani	,014

Sursa: elaborate de autor

Analizând datele obținute, constatăm că subiecții cu vârsta între 65 și 75 de ani nu diferă semnificativ în privința manifestării schemei cognitive „deficiența limitelor” față de cei cu vârsta 75 și 85 de ani ($p=,0140$) și nici față de cei peste 85 de ani ($p=,263$). Diferențe semnificative apar între persoanele cu vârsta de 75-85 de ani și cele cu vârsta peste 85 de ani ($p=,014$), media primei categorii fiind de 35,27 comparativ cu 67,05. Aceste date statistice pot fi explicate prin faptul că vârstnicii peste 85 de ani manifestă semnificativ schema cognitivă „deficiența limitelor”, ceea ce nu se întâmplă în mod semnificativ la persoanele cu vârsta între 75 și 85 de ani.

În vederea analizei efectului pe care îl are stadiul vârstei asupra schemelor cognitive „dependența de alții” ($p=0,115 > 0,05$) și „hipervigilență și inhibiție” ($p=0,213 > 0,05$) am concluzionat că nu există diferențe semnificative între cele 3 grupuri de vârstă în privința manifestării celor două scheme de gândire.

CONCLUZII

Pe baza analizei datelor obținute concluzionăm că subiecții manifestă majoritatea schemelor cognitive dezadaptative timpurii, formate în perioada copilăriei și adolescenței și care asigură individului nevoia de consecvență în mediul în care trăiește. Schemele reprezintă pentru vârstnic ceea ce acesta cunoaște și poate controla, un adevăr privind evenimentele trăite și care îi ghidează gândurile, emoțiile, acțiunile și interacțiunile cu ceilalți, deși astfel de scheme dezadaptative sunt generatoare de suferință și de evenimente toxice care le reactivează și le reconfirmă.

Datele obținute privind subiecții cu vârsta peste 85 de ani diferă semnificativ în privința manifestării schemei cognitive de „separare și respingere” față de cei cu vârsta între 65 și 75 de ani ($p = ,024$), media subiecților peste 85 de ani fiind semnificativ mai mică ($x = 76$) față de media subiecților cu vârsta între 65 și 75 de ani ($x = 84,15$). De asemenea, diferă semnificativ și față de persoanele cu vârsta între 75 și 85 de ani ($p = ,010$), media subiecților peste 85 de ani fiind mai mică față de media subiecților cu vârsta între 75 și 85 de ani ($x = 85,59$); între celelalte două categorii de vârstă nu există diferențe semnificative ($p = ,901$). Aceste date statistice pot fi explicate prin faptul că vârstnicii între 65 și 85 de ani manifestă semnificativ schema cognitivă de separare și respingere, în comparație cu persoanele peste 85 de ani.

Persoanele cu vârsta între 65 și 85 de ani trăiesc cu convingerea că nu se află în siguranță, că ceilalți nu sunt empatici și că nu-i respectă, că nu sunt înțeleși, astfel trăiesc sentimentul că sunt fără valoare, nedorite și inferioare.

Teoria integrării dinamice formulată de către Labouvie-Vief et al. (2010) susține că resursele cognitive ale indivizilor moderează înțelegerea cauzelor unor evenimente stresante. Astfel, indivizii cu resurse cognitive limitate procesează informațiile afective mai puțin eficient; astfel, reacțiile celorlalți de a limita uneori interacțiunea cu vârstnicii pot fi percepute ca o formă de respingere, abandon, izolare socială, neînțelegând adevăratele motive care stau la baza unei anumite interacțiuni cu ceilalți [8].

Vârstnicii peste 85 de ani sunt mai puțin sensibili la critică, nu se așteaptă de la ceilalți să le fie satisfăcute nevoile de securitate, siguranță, îngrijire, empatie, acceptare și respect și au mai puțin sentimentul de izolare socială, în comparație cu persoanele cu vârsta între 65 și 85 de ani. Teoria dezangajării formulată de către Cumming și Henry (1961) [9] susține că îmbătrânirea este inevitabilă, iar persoanele odată ce înaintează în vârstă se retrag și se separă reciproc de cei din viața lor, aspect acceptat mutual de către individ și societatea din care face parte. Această teorie este universală și aplicabilă bătrânilor din toate culturile.

Psihologul Carl Jung (1971) a propus o teorie a dezvoltării personalității începând din copilărie și până la bătrânețe, ultima perioadă a vieții fiind un timp al autodescoveririi, este mai puțin intenționate în solicitări și permite individului să se dezvolte personal, să facă reflecții asupra sinelui. Psihologul susține că procesul îmbătrânirii presupune și o trecere de la extraversiune la introversiune, de la focusul asupra realizării exterioare la acceptarea sinelui.

Odată cu înaintarea în vârstă, respectiv peste 85 de ani, persoanele se percep ca incapabile să întreprindă diferite activități fără a greși, sunt incapabile să îndeplinească cu succes responsabilitățile zilnice și în final să supraviețuiască. Bătrânii care dezvoltă probleme medicale de ordin fizic sau cognitiv sunt mai predispuși să experimenteze un nivel scăzut al stimei de sine, aspect motivat tocmai din neputința fizică reală. Studiile în domeniul gerontologiei au demonstrat că în jurul vârstei de 60-70 de ani stima de sine a unei persoane își începe declinul. Factorii care contribuie la o stimă de sine scăzută în perioada bătrâneții sunt reprezentați de schimările apărute, precum decesul cunoștințelor și al partenerului, pensionarea, pierderea controlului asupra propriei vieți, sentimentul de singurătate și de izolare.

Vârstnicii care manifestă schema cognitivă „deficiența limitelor” sunt persoane care se simt speciale, deoarece fac parte din grupul de „elită” și se consideră îndreptății să aibă drepturi și privilegii speciale, fără a fi constrânși de principiile reciprocității. Încearcă să controleze comportamentul celorlalți în scop egoist, se angajează în comportamente grandomane și narcisiste.

Se disting două tipuri de persoane cu această schema cognitivă – cei cu „sentiment de îndreptățire pur”, care au fost tratați cu indulgență în copilărie și care nu trăiesc acest sentiment ca răspuns la o amenințare și cei cu „sentiment de îndreptățire narcisist” – persoanele care se comportă într-o manieră prezumțioasă pentru a supracompensa sentimente subiacente de deficiență și deprivare emoțională. Vârstnicii se confruntă cu evenimente marcate de pierderi – pierderea locului de muncă, destrămarea căsniciei, decesul partenerului, copii care nu mai doresc să vorbească cu ei sau trăiesc sentimente de singurătate sau gol, suferință autentică declanșată de o pierdere iminentă. Narcisismul poate fi conceput, în acest caz, ca un factor protectiv împotriva unor stări psihologice negative, printre care singurătatea și din care decurg ulterior și alte stări psihologice negative. Conform lui H.Wada (2000) [4], în situația în care nivelul de narcisism scade, apare predispoziția pentru vulnerabilitatea psihologică, specifică vârstei a treia, respectiv pentru instalarea depresiei.

Referințe:

1. BARTLETT, F.C. *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. Londra: Cambridge University Press, 1932 Disponibil: https://pure.mpg.de/rest/items/item_2273030_5/component/file_2309291/content [Accesat: 10.09.2021]
2. WEBB, C.E., DENNIS, N.A. Memory for the usual: the influence of schemas on memory for non-schematic information in younger and older adults. In: *Cognitive Neuropsychology* [on-line]. 2019, pp. 58- 74 Disponibil: https://canlab.la.psu.edu/publications/pdfs/Webb19_CN.pdf [Accesat: 10.09.2021]
3. BREWER, W.F., NAKAMURA, G.V. *The nature and functions of schemas*. [on- line] Illinois: Center for The Study of Reading, 1984. Disponibil: <https://core.ac.uk/download/pdf/4825977.pdf> . [Accesat: 16.09.2021]

4. NEJAD, A.I. *The Schema: A Structural or a Functional Pattern*. [on- line] Illinois: Center for The Study of Reading, 1980. Disponibil: <https://core.ac.uk/download/pdf/4826011.pdf> [Accesat: 16.09.2021]
5. KURYSHEVA, O. Age Schemas and Their Contribution to Age Identity in The Elderly. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2014, no. 159, pp. 243-247.
6. YOUNG, J.E., KLOSKO J.S., WEISHAAR, M.E. *Schema therapy: a practitioner's guide*. [on- line] New York: Guilford Press, 2003. Disponibil: https://pdfroom.com/books/schema-therapy-a-practitioners-guide/PXn2GZ-nEgxV_ [Accesat: 28.07.2021]
7. PETRIȘOR, A.I. *Abordare și metode de cercetare. Note de curs*. București: Editura Universitară „Ion Mincu”, 2012. 117 p.
8. BALTES, P.B., BALTES, M.M. Psychological perspectives on successful aging: the model of selective optimization with compensation. In: *Successful Aging: Perspectives From the Behavioral Sciences*, 1990, pp. 1-34.
9. BÖRSCH-SUPAN, A., et. al. Health, ageing and retirement in Europe – First results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe. In: *Mannheim: Mannheim Research Institute for the Economics of Aging*, 2005.